

Sami Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı -Bilgiyi İstinsabla Çoğaltmak- İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi,* Ketebe Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Aralık, 2020, 324 s.

Yazma eserler içerisinde müstesna bir değere sahip nüshalar aynı kişi tarafından istinsah edilse dahi farklılıklar içerir. Böyle bir durumda her nüsha kendi başına incelenmeyi hak eder. Nüshayı oluşturan eller değiştikçe istinsah edilen nüsha eller sayısınınca çeşitlenir. Nüshaların, müstensihinin istinsahını yaptığı esere kattıkları, katmayıp bıraktıkları, içeriği, nüsha okuyucusunun nüshaya bıraktığı izler ve bu izlerin günümüze getirdikleri gibi pek çok açıdan incelenmesi gerekir. Zira nüsha, içerdiği bilgiler bakımından sadece eserin yazıldığı veya istinsahının yapıldığı dönem hakkındaki değil aynı zamanda tarihin derinliklerinde yaşayan ve siyasi tarih anlatısında ön planda görünmeyen kimseler hakkında bilgiler verir. Bu bilgileri ortaya çıkarabilmek bazen bir cümleyi okumakla elde edilebilirken bazen de nüsha kullanılan kelimelerden, yazılmayıp bırakılan kelimelerden, nüshada karşılaştırmaları ve aynı müstensihe ait eserlerin karşılaştırılması gibi mesai ve emek isteyen çalışmalardan sonra mümkün olur. Tanıtımı yapılan bu eser nüshayı okuyucuya tüm yönleriyle tanıtmanın yanında Molla Lütfi konusunu ele alarak nüshaların bize verdiği ipuçlarını görebilme ve bilginin bu ipuçları yoluyla değerlendirilmesi konusunda yol göstermektedir.

Yazar Sami Arslan lisans ve yüksek lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünde tamamlamıştır. Doktorasını ise Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde bitirmiştir. Yazar, aynı üniversitede doktor öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Ayrıca üniversite bünyesinde 9 Mart 2020'de kurulan Yazma Eserler Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin müdürü olarak görev yapmaktadır. Tanıtımı yapılan bu eser yazarın doktora çalışmasının basılmış halidir.

Eser, İhsan Fazlıoğlu'nun kaleme aldığı "Sükût Kıvamında Çılgılık: Duyulur mu, Görülür mü?" isimindeki takdim yazısı ile başlamaktadır. Fazlıoğlu'na

göre tarihte üretilen anlam tarih denilen sözlükte vardır ve somutlaştırılanları günümüze ulaştırmıştır. Somutlama, uzayda yer tutarak yani mekâna bir nevi nakşetme ve kazıma ile gerçekleşebilir. Somutlama bir tür iz bırakmak olarak değerlendirilebilir. Bir milletin tarihini yazmak aslında bu izleri takip etmek ve izlerin gizledikleri arasında ilgi kurarak bilgiyi elde etmektir. Tarihte izlerin gizlendiği ortamlar çeşitli olmakla birlikte bunlardan biri de yazıdır. Yazının nakşedildiği malzemenin imkânı izleri takip eden anlamların tarihi yolculuğunu etkiler. Yazı ve yazılanla birlikte yazan, yazılana sahip olan ve yazıyı okuyanlar bu yolculuğa katılarak izleri, izlerin taşıdığı anlamları çoğaltırlar. İhsan Fazlıoğlu takdiminde atalarımızın izlerini koruyan yazma eserlerine izler ve gizler katarak bunları anlamlandırmamıza yardımcı olacak işaretleri veren müstensihleri ve istinsah faaliyetlerini bize tanıtan bu eser konusunda kısaca bilgi vermekte ve önemine değinmektedir. Tarihimizin bir parçası olan yazılı eserlere, bize anlatmak istediklerine bu eseri okuyarak ve anlamaya çalışarak kulak verebiliriz. Yazılı eserlerin duymamızı istediği anlamlar kadar taşıdığı izler ayrıca görülmeye değerdir.

Eser, dört ana başlık altında ele alınmıştır. Kitap nedir? Nüsha kimdir? başlığında Sami Arslan, kitap ve nüsha kelimelerinin birbirinden farkına değinerek başlamıştır. “Kitap”, müellifi tarafından telif edilen ilk eser olma özelliği taşıırken nüsha bu kitaptan sonra çoğaltılan ve elden elde dolaşan, okurlarının ve inceleyenlerinin izlerinin bulunduğu sürümleri olarak değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Kitaplar telif iken nüshalar istinsaktır. Yazara göre müellifler bu kelimeleri bilinçli tercihlerle kullanmaktadırlar. Kitap ile nüsha ayrımı telif ve istinsah kayıtlarının birlikte görüldüğü yerlerde daha açık görülmektedir. Mukabele kayıtları kitap ve nüsha farkının net olarak görüldüğü kayıtlardır. Bu kayıtlarda karşılaştırılması ve sağlanması yapılan şey kitap değil nüshadır. Sami Arslan, Kitap ile nüshanın ayrımında müelliflerin ve müstensihlerin gördüğü farkı kitabın soyut, nüshaların ise bu soyut bilgilerin kâğıda dökülmüş halleri olarak değerlendirmektedir. Bu durumu kitabı ruha, nüshaları ise bedene benzeterek teşbihle anlatmaktadır. Eser (kitap) her defasında nüshalarda yeniden kimliğe bürünerek canlanmaktadır.

Nüshanın eserden farkının bir diğer yönü ise nüshaların üzerine yapılan çalışmaların yani üzerine değen göz izlerinin çokluğunun nüshaya kattığı değerdir. Böylece nüsha adeta yuvarlanıp büyüyen bir kar topu gibi olur. Değerli ilim insanlarına ait nüshaların ise kıymeti daha da artmaktadır. Bazı durumlarda nüshanın değeri kitabı geçer. Yazma eserler müellifler, müstensihler ve okuyuculardan oluşan üç grubun elinden çıkarak farklı asırlardan ve coğrafyalardan bize kaynaklık et-

mektedirler. Nüshalar dolaştığı ellerin, zihinler dünyasının ve okunduğu dönemin kültürünün bundan sonraki zamanlara taşınmasına neden olmaktadır.

Eser (kitap) nüsha haline gelirken müstensihlerin ve diğer eklemelerde bulunanların ortak ürünü olmaktadır. Kitap ve nüshaları birbirinden ayıran diğer bir husus yazma eserin yapısı ve anlamıdır. Yazma eserin yapısı ile anlatılmak istenen kitabın nüshalarında değişmeyen ve tekrarlanan kısımlardır. Fakat bu bölümlerde dahi nüshalar birbirleri ile benzer değildirler. Arslan, yazma eserlerin nüshalarının da kendi içerisinde farklılıklar göstermekte olduğunu ifade etmektedir. Bu ayrılıkların sebebini nüshanın ön-arka kapak içi, ön-arka vikâye, zahriye, derkenar gibi kısımlarda yazılan notlar olduğunu belirtmektedir. Bu notlar, fevâid (bazı faydalı notlar) ve hârici notlar olmak üzere okuyucu notları olarak isimlendirilebilir. Yazar fevâidin nüsha içerisinde türlerine ve örneklerine yer vererek tanımlamaktadır. Nüshada harici notlar diye adlandırılan metne dair olmayan bazı notlar yer almaktadır. Bu notlar nüshayı okuyan veya nüshaya sahip olanların kayıt almak ve unutmamak gayesiyle tuttuğu insan, tabiat ve nüshaya dair kayıtlar olarak gruplandırılabilir.

Nüshaya dair hârici kayıtlara istinsah kayıtları denir. Bu eserin konusu istinsah kayıtlarıdır. İstinsah kayıtları; müstensihin kitabın istinsahını bitirmesinden sonra istinsahı gerçekleştirirken yaşadıklarını yazmasıdır. Yazar bu araştırmasında mahtut eserlerin çokluğu nedeniyle Osmanlı döneminde bir sınırlandırmaya gitmiştir. Osmanlı ilim geleneğinin başlangıcı olarak değerlendirilebilecek İznik Medresesi'nden başlayarak Süleymaniye Medreselerinin inşasına kadar geçen zaman dilimindeki istinsah kayıtlarını incelemeye almıştır (1331-1557). Kataloğu taranan kütüphanelerin isimleri verilmekle birlikte istinsah kayıtları ile ilgili merak edilebilecek ayrıntılar ve akla gelebilecek sorulara cevaplar aranmaktadır.

Eserde ikinci ana başlık “İstinsah Kayıtları: Tanım, İşlev” adını taşımaktadır. Bu başlıkta yazar ilk olarak istinsah kayıtlarının ne işe yaradığı sorusuna cevap aramaktadır. Bu kısma örnek istinsah kaydı ile başlamaktadır. Örnek kayıta nüshanın müellif nüshasından istinsah edilerek Allah'ın yardımı ile sona erdiği, müellife nüshanın okunduğu, müellifin adı ve görevi, nüshanın istinsah zamanı ve yeri, Allah'a şükür, salavat ve emeği geçenlere dua ile sona ermektedir. Bahsi geçen örnekten yola çıkarak yazar, istinsah kaydından günümüze aktarılan bilgilere nasıl bakacağımız konusunda ve ne gibi bilgiler öğrenebileceğimiz konusunda uygulama ve inceleme örneği vermektedir. Bu bölüm müstensihin bir müellife ait iki eserini iki ay ara ile istinsah ettiği nüshalarda yer alan istinsah kayıtlarının karşılaştırıl-

ması ile devam etmektedir. Bu örneklerden hareketle istinsah kayıtlarının içeriği, değerlendirilme biçimi, kullanılan ortak lafızlar ve bu lafızların ne anlama geldiği gibi teknik meseleler öğrenilmektedir. Yazar istinsah edilen eserlerin yazım dili ve istinsah kayıtlarının dili, telif eserin manzum, istinsah kaydının nesir olması gibi hususlara değinmektedir.

Müstensihin istinsah kayıtlarında kullandığı kamusal kelimelerin ne anlam ifade ettiğini ve kullanılan bazı ifadelerin satır aralarında okuyuculara ne gibi meseleler hakkında paylaşımlara işaret edebileceğini anlatılmaktadır. Nüshaları istinsah eden müstensihlerin istinsah ettikleri nüshalara ekledikleri fevâid ve harici kayıtlara dikkat çekilmektedir. Müstensihlerin nüshaları yeni bir nüshaya aktarmaktan daha fazla katkıları olduğunu ifade eden yazar, her bir müstensihin ayrı ayrı kayıt altına alınması gerekliliğini anlatır. Zira müstensihlerin yazdığı istinsah kayıtları, tarih açısından bir parantezin içerisindeki bilgiler kadar açıklayıcı ve aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

İstinsah kayıtlarında künye bilgisi içerisinde zaman, mekân ve insana dair unsurlar yer almaktadır. Toplumun her kesiminden insanlarla ilgili bilgilerin yer aldığı bölümlerdir. Tarih yazımı için değerinin halen daha tam anlamıyla anlaşıldığı söylenemez. Yazar örnek verdiği bir müstensihden hareketle istinsah kayıtlarında müstensihin hayatı ile ilgili çok şey söylediğini kaydetmektedir. Müstensihin etrafında yaşadığı sevdiği ve sevmediği tüm insanlara dair bilgiler yanında nesebi, meşrebi, akidesi, mesleği, statüsü ve yaşama dair bazı duygularını okurları ile paylaştığını ifade etmektedir. İstinsah kayıtlarının bazı durumlarda bütüne delalet ettiği ve katalog vazifesi gördüğü söylenebilir. Mukaddimesi bulunmayan eserlerin ve nüshaların istinsah kaydında eserin künyesi verilirken müstensih tarafından verilen bir bilgi müellifin tespitini kolaylaştırabilir. Yazar meçhul müellifin, müstensihin veya eserin isminin nasıl öğrenildiği konusuna açıklık getirmektedir. İstinsah kayıtlarında yer alan dua fillerinin bazı hadiseleri tarihlendirmede faydalı olduğu açıklanmaktadır.

“Nâdir’i Nâr Eylememek: İstinsah Nedir? Ve Niçin Yapılır?” başlığında öncelikle yazı yazmanın önemine değinilmektedir. Yazıları birleştiren nüshaların değeri müstensihlerin yanında kurulan kütüphaneler ile takdir edilmiştir. Nüshalar veya eserler Allah’ın emaneti olarak görülmektedir. Onlara verilen manevi kıymet maddi değeri de beraberinde getirmiş tacirler için kütüphanelere uzanan gelir kapısı haline gelmiştir. Nüshalar ve kitapların bilgi transferiyle birlikte zamanla prestij vasıtası haline geldiği olmuştur. Kitaba verilen önem kütüphane için kullanılan “hizânetu’l-kütüb” ve koruyan kimselere verilen “hâzinu’l-kütüb” isminden anlaşılmakta-

dır. Müstensihlerin yazı yazma ve bu işle meşgul olma nedenleri arasında Allah'ın rızasını kazanmak, hayır ile yad edilmek ve yazılanların kaydedilip unutulmamasını sağlamak gibi amaçlar olduğu belirtilir. Müstensihlerin yanlışlarına müsamaha ile yaklaşan alimlere ve onların hatalarının daha başka yanlışlara sebebiyet verebileceğini düşünen alimlere yer verilmektedir. Nitekim Fuzûlî bu konuda müsamahasız görünmektedir:

*Kalem olsun eli ol kâtib-i bed tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir harf sukûtuyla eyler nâdiri nâr
Gâh bir nokta sukûtuyla göz'ü kör eyler
(Fuzûlî, Dîvân)*

İstinsah kaydı içerisinde künye bilgisiyle istinsah süresince yaşanan olaylara değinildiği belirtilir. Müstensihin istinsaha ne zaman ve nerede başladığı, bitirdiği, musannif ile ilgili eserde olmayan bazı harici bilgiler yer alabilmektedir. Nüsha içerisinde istinsah kayıtları ile metin kısmı bazen biçimi değiştirilerek farklı geometrik şekiller içerisinde yazılarak bazen ise metinle arasında boşluk bırakılarak ayrılmaktadır. Sami Arslan, istinsah kaydının her zaman istinsahın bitmesinden hemen sonra yazılmadığını göstermektedir. İstinsah kayıtlarında müstensihe yardım edenler genellikle belirtilmezken istisnaların bulunduğu gösterilmektedir.

“İnsaf ile Telif Arasında: Yetkinlik Aracı Olarak Tashih” başlığında yazar istinsah kayıtlarında bazı müstensihlerin yapmış oldukları muhtemel hataları peşinen kabullenip okuyucuların bu hatalar nedeniyle müellifi suçlamamalarının talep edildiğine değinmektedir. Bazı müellifler eserlerinde benzer tavır içerisinde olabilmektedir. Müellif, okuyucuların esere insafla bakmasını ve eseri ayıp örtücü bir tavırla okumasını bekler. İnsafla bakmanın anlamı yanlış görenin sitemde bulunmak yerine yanlışı düzeltmesidir. Yazar, müellif tarafından okurun hangi vasıfla hatayı düzeltmeye davet edildiğini sormaktadır. Aslında müellifin bizzat kendisi müstensihe veya okura bu cesareti vermektedir. Müellif, metni kamusallaştırarak tashihe davet eder ve O'na iyilikte bulunmanın yolu imkanlar ölçüsünde tashih yapmaktır. Müstensihler müelliflerin tashih davetine cevap vermektedirler. Tashih yaparken müstensihden beklenen sadece yanlıştın düzeltilmesi değil eksik olanı da tamamlamaktır.

Tashih işleminin zorluğu anlatılır ve bu işlemi herkesin yapmaması konusunda bazı uyarılar yer almaktadır. Bu uyarılar müdekkik okuyucuların tashihleri için

geçerli değildir. Müstensihlerin nüshalarına eklerde bulunarak, hazifler yaparak, çatı veya yapı öğelerini değiştirerek, takdim ve tehirde bulunmak şeklindeki tasarruflarıyla ideolojilerini yansıttıklarını dile getiren Arslan, bu tip müdahalelerin nüshaların müstakil telif olarak değerlendirilmesine yol açtığını belirtmektedir. Müstensihin metne müdahale etme konusunda kendisini yetkili gördüğü zamanlar olabilmektedir. Müellife özenen (öykünen) müstensihi anlamanın en iyi yolu karşılaştırmalı müstakil çalışmalardır. Sami Arslan eserinde müstensih tasarruflarını maddeler halinde özetlemektedir. Yapısal benzerlikler hamdele salvele, dua cümleleri, istinsah başlama tarihlerinin yazılması, istinsah ve telif eserin mekân bilgisi, müellif ve müstensihlerin iç dünyalarını paylaşmaları olarak özetlenebilir.

Eserin üçüncü ana başlığı “İstinsah Kaydının Yapısal Analizi” ismindedir. Bu bölümde adından anlaşılacağı üzere istinsah kaydının yapısını incelemektedir. İstinsah kaydını gruplara ayırarak bu gruplarla ilgili detay vermektedir. Kısaca birinci satırda istinsah için kullanılan fiil ve kalıp ifade, ikinci satırda istinsah edilen eser ismi, üçüncü satır Allah’ın yardımını ile istinsah işleminin yapıldığı ifadesini anlatan bir nevi şükür ifadesi, dördüncü satır müstensihin kendini tanıtmaması, dua cümleleri, istinsahın bittiği zaman ve istinsahın yapıldığı mekân bilgisi yer almaktadır. İstinsah kayıtlarında bu sekiz unsurun çoğunluğu istinsahı yapılan nüsha ve müstensihiyle ilgiliyken az bir kısmı müellif ve eseriyle ilgilidir.

Yazar bazı durumlarda aynı müstensihe ait olan ve yakın zamanlara ait istinsah kayıtlarının unsurlarında farklılıklar ve benzerlikler olabileceğini izah etmektedir. Burada iki ana başlık vardır. İlki “Gölgedeki suretler: Diğer müstensihler, müstehtipler ve kadınlar” ismindedir. Yazar bu başlık altında istinsah kayıtların sekiz asıl kaydının yanında bu kayıtların gri öğeleri bulunduğunu ifade etmektedir. Bu gri öğelerin, müstensihler, mâlik ve sâhip diye ifade edilen finansörler ve kadınlar olduğunu belirtir. Sami Arslan, müstakil olarak öge sayılmamalarını, istinsah kayıtlarında anlamlı oranda bulunmamalarına bağlamaktadır. Müstensihlerin, sâhiplerin ve kadınların hangi sebeple gri öğeler olarak değerlendirildiğini açıklanmaktadır. Müstensihlerin gri kategoride değerlendirilmesinin nedeni istinsah ettikleri nüshaların her zaman müellif nüshası olmaması, istinsah edilen nüshalarda yer alan istinsah kayıtların her zaman kaydedilmemesi ve bazı istinsah kayıtlarında müstensihlerin kendi istinsah kaydını tutmayıp önceki meşhur müellif veya müstensihin kaydını aktarması olarak özetlenebilir. Yazar, müstensihlerin istinsah yaptıkları nüshaların bundan önceki müstensihe ait istinsah kayıtlarını yazıp yazmadığı konusuna değinmektedir. Her müstensih, müellif nüshasından istinsah edenler kadar şanslı değildir.

Çünkü müstensihlerin büyük bir kısmı kendisinden nakledilen nüshanın müellif nüshası olmasından ziyade başka bir müstensihin istinsah ettiği nüsha (*menkulün minb* nüsha) olabilmektedir. Bununla birlikte istinsah edilen nüshaların istinsah kayıtları zikredilmez; zira istinsah kaydı enflasyonundan korunmak istemeleri muhtemeldir. Müellif nüshasına kadar yazılmış nüshaların silsilesine ulaşılmasa da istinsah edilen bir önceki nüshanın istinsah kaydının tutulması beklenir. Az da olsa bu müstensihin istinsah ettiği nüshanın (*menkûlün minb* nüsha) bir önceki istinsah kaydını naklettiği olabilmektedir. Ayrıca bu meseleyi ele alırken tersi durumların yani müstensihlerin istinsah ettikleri nüshanın (önceden istinsah edilmiş nüsha) müstensihinin istinsah kaydını yazıp kendi istinsah kayıtlarını yazmamaları durumu gerçekleşebilir. Müellifin veya kendisinden daha meşhur müstensihin nüshasını istinsah eden müstensih kendisine ait istinsah kaydını yazmayıp kendisinden istinsah ettiği nüshanın istinsah kaydını naklettiğinde meşhur olan müellifin veya müstensihin nüshası zannedilme tehlikesi oluşabilmektedir.

İstinsah kayıtlarında ikinci gri grup olarak değerlendirilenler nüsha sahipleridir. Nüsha sahibi (mâlik), müstensihin kendisi için nüshayı çoğalttığı kişilerdir. Nüsha sahipleri müstensihlerin kendisi de, diğer nüsha sahipleri de olabilir. Müstensihin kendisi için nüsha istinsah etmesine örnekler veren yazar, “li nefsihi” ve “li-ecli nefsihi”, “mâlik” ve “sâhip” gibi kullanımlar ile bu aidiyetin anlaşıldığını ifade etmektedir. Kendileri adına nüsha çoğaltılanlar müstektip kavramı ile ifade edilmektedir ve kendileri için nüsha istinsah edenleri kapsamaz. Nüsha yazdırma ve nüsha siparişi için istiktap filinin kullanıldığı görülmektedir. Müstektiplerin isimleri genellikle istinsah kayıtlarında görülmez. Bazı durumlarda müstektiplerden bahsedildiği de olur. Buna rağmen birisi için istinsah etmenin muğlaklığı devam edebilir. Birisinin talebi ile istinsah edenin bu işlemi ücret karşılığında mı, iyilikte bulunmak için mi yaptığını anlamak zordur. Müstensihin, istinsah ettiği nüshayı vakfettiği de olmuştur.

İstinsah kayıtlarının gri üyelerinden bir diğeri ise kadınlardır. Osmanlıda kadın yazar ve şairlerin varlığı konusunda bilgi veren yazar, nüshalarda kadın isimlerinin geçtiği yerlere ve geçme sebeplerine değinmiştir. Kadınların isimlerinin geçme sebeplerinden biri istinsah edilen nüshaların vâkıfının kadınlar olmasıdır. Araştırılan dönemin istinsah kayıtlarında kadın müstensihlere rastlanmamıştır. İstinsah kayıtlarında annelere dualar edildiği görülür. Kadın hattatların varlığının bilindiği bir dönemde onların nüshaların müstensihi olmaları muhtemeldir. Fakat neden dönemin istinsah kayıtlarında kadınların yer almadığının cevabını vermek zordur.

İkinci başlık ise “Kadîm kıdemi üzere terk olunur: Esere (kitaba) dair unsurlar” şeklindedir. Bu kısımda yazar istinsah kayıtlarının esere dair unsurları eser ve müellif isimleridir. Eser ismi dönemin istinsah kayıtlarının yaklaşık altıda birinde açıkça belirtilmiştir. Kayıtlarda yer alan eser isimleri eserin tam adından ziyade maruf olan isimleri ile yazılmıştır. Eser adları ayrıca “...şeklinde isimlendirilen, bilinen” kalıbı ile belirtilmiştir. Müstensihlerin eserin isminin uzun olması nedeniyle kısalttıkları söylenebilir. Az da olsa eserin adının uzatıldığına rastlanabilmektedir.

Eserin muhtevasına uygun eser isimlerinin yazıldığı olmuştur. Az da olsa bazı müstensihler esere kendileri isim vermiştir. Eserin isminin yanlış kaydedildiği örneklere değinen yazar bu yanlışların olma sebebini değerlendirmektedir. Eser kelimesiyle birlikte farklı oranlarda kitap, nüsha ve risale tabirlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu sıfatların bir arada kullanıldığı da vakidir. Eserin ismi yerine eserin türü yazılabilmektedir. Müstensihlerin sadece zamirle yetindikleri de olmuştur. Müstensihlerin eserin tam ismini zikretme konusunda dakik olmadıkları anlaşılma- makla birlikte bunun muhtemel sebeplerine değinilmiştir. Bunlar yanlış katalog- lama yanında eserin bilinen ve meşhur olan isminin farklı olması, müellifin esere isim vermeyip okuyucuların isim vermesi ve içinde buldukları geleneğe göre eser, kitap, nüsha, risale olarak bu kelimeleri kullandıkları şeklinde özetlenebilir. Müellif ismi istinsah kayıtları içerisinde eserle ilgili ikinci unsurdur. Araştırılan dönemde müellif ismi eser ismine göre daha az kullanılmıştır. İstinsah kayıtlarında müel- lif isimleri kullanılırken bazı sıfatlarla birlikte bahsedilmiştir. Müellif isimleri dua cümleleri ile de anılmıştır. Müelliflerle birlikte kullanılan sıfatların neye göre seçilip kullanıldığını bilmek pek mümkün değildir. Yani bazı müelliflere el-arif denirken diğerine eş-şeyh denmesinin sebebi olarak ikna edici bir şey söylemek zordur.

“Eski metinlere yeni gözler: nüshaya dair unsurlar” adını taşıyan bölüm kendi içerisinde altıya ayrılmıştır. Yazar bu konuya nüsha çoğaltma işleminin bittiğini an- latan “filler” ile başlamaktadır. İstinsah filleri nüsha çoğaltma işinin mutlak olarak bittiğini ifade eden filler (kad veka’a el-ferâgu ve temme) ile yazı çeşidine ya da nüshanın türüne işaret eden özel filler (temme, ‘alleka, istinsah...) olmak üzere temelde iki gruba ayrılmaktadır. Müstensihler özel fillerden kendilerine sıfat olarak ketebeyi (kâtip) kullanmışlardır. Kâtip ile nüshayı çoğaltan anlamında kullandıkları ifade edilmelidir. İstinsah kayıtlarında *müstensih* olarak kendini isimlendirene de rastlanmaz. İstinsah kayıtlarında yalnızca iki yerde istinsah kelimesi geçer. Aynı kökten türeyen kelimeler az da olsa vardır. Yazar, istinsah kaydının nüshaya dair unsurlarından Allah lafzı, sıfatları ve Hamdele- Salvele’yi anlatır. İstinsah kaydını

meşakkatli olmasına rağmen yapabilme nimetine kavuşma, istinsah kaydını tamamlama nedeniyle şükretme, doğruya ulaştırması nedeniyle yani en az hata ile doğru nüsha oluşturması nedeniyle hamdetme, mutluluklarını dile getirerek şükretmek için Allah'a belli kalıplar kullanılarak şükredilmektedir.

Müstensihler istinsah kaydının nüshaya dair unsurlardan üçüncüsüdür. Müstensih bizatihi değil istinsah kaydında geçtiği hali ile ele alınmıştır. İstinsah kayıtlarında araştırılan dönemde müstensihler isimlerini belirtmek konusunda hassas davranmışlardır. İsmi belirtmeyenlerin isimlerini yazmama sebebi tam olarak anlamak güçtür. Müstensihler kendilerini için sıfat kullansalar da bu sıfatlarla onlar hakkında gerçeklik öğrenmek zordur. Zira bu sıfatlar mütevazilik anlamına gelen kamusal kelimelerden oluşur. Müstensihlerin nispetleri başta coğrafi aidiyetleri hakkında ipucu verirler. Müstensihlerin mesleki durumlarını bildiren kelimelerden bahseden yazar, mesleki olarak istinsah işini yapanlar ile diğer istinsah yapanları (mesleki olarak yapmayan) birbirinden ayıran kelimelerin olup olmadığı konusuna değinmektedir. Nüshayı bir başkası için istinsah edenlerin nüshanın malikine yaptığı dua gibi bazı ifadeler müstensih'in bu mesleği profesyonel anlamda icra ettiğini düşündürmektedir. İstinsah kayıtlarında müstensihlerin kendilerini ifade etmek üzere kullandığı kâtip gibi bazı kelimeler mesleki anlamda istinsah işini icra edenlerin de mesleki anlamda icra etmeyenlerin de kullanabildikleri kelimelerdir. Dolayısıyla istinsah filleri konusunda yapılabilecek ek çalışmalar bu konuya aydınlık getirebilir. Genelleme yapılacak olursa profesyonel anlamda bu mesleği icra eden müstensihler ketebe filini kullanırlarken sair müstensihler ketebe filiyle birlikte başka filleri kullanmaktadırlar.

Yazar müstensihlerin kullandıkları bazı ifadeler aracılığıyla onlar hakkında öğrenilebilecek detayları incelemekte ve bilgi vermektedir. Müstensih hatalarını ve ücret karşılığında nüsha çoğaltanların ne kadar ücret aldıklarının genellikle bilinmediği anlatılır. Bazı müstensihlerin müelliflerin ferağ kaydı olduğunu nakletmek sizin benzer şekilde istinsah kaydına çevirmelerine değinilir. Araştırılan dönemde müstensihler ilmiye, seyfiye ve kalemiyeye mensup üyelere oluşturmaktadırlar.

İstinsah kaydının nüshaya dair unsurlardan dördüncüsü mekândır. Yazar Taşköprülüzâde'nin *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye* adlı eserinden aktardığı bir anekdota binaen Cemâleddin Aksarâyî'nin seyahat esnasında öğrencilerine verdiği derslerden bahsetmektedir. Seyahat esnasında öğrencileri hocanın söylediklerini kaydederek aslında nüsha imlası yapmaktadırlar. İstinsah faaliyeti bu örnekte de görüldüğü üzere her yerde yapılabilir. İstinsah kayıtlarında yer alan mekân bilgisi istinsahın

tamamlandığı yeri göstermektedir. Az da olsa istinsahın nerede başladığını belirten müstensihler vardır. Araştırılan dönemde istinsah kayıtları pek çok farklı mekânda yapıldığı görülür. İstinsah kayıtlarının nerede yazıldığını tespit için iki soru sorulmaktadır. Bu sorular istinsah kaydının hangi şehirde tutulduğu ve bu şehrin hangi mekânında yazıldığıdır. İstinsah kayıtlarının kamusal mekânlar, yarı-kamusal mekânlar ve sivil mekânlarda tutulduğu tespit edilmiştir. Kamusal alanla kastedilen medreseler, camiler, Harem-i Şerif, imarethaneler, hankâhlar, mahkeme, kütüphane gibi herkese açık mekanlardır.

Yarı kamusal alanlar ise şahsa ait olmakla birlikte dışarıdan gelen bazı kimselere açık olması nedeniyle yarı özel mekândırlar. Seferlerin yarı kamusal mekân olma özelliğine de değinilir. Sivil mekân ile anlatılmak istenen üçüncü kişilere kapalı yerlerdir. Müstensih kaydını nerede bitirdiğini belirtmediğinde neden belirtmediği konusunda bir şey söylemek zordur. Yalnız istinsah kaydını bitirdiği yerin ev olduğu düşünülür. Zira evde olmak rutin bir durum olduğu düşünüldüğünden mekân bilgisi yazılmamış olabilir. Sivil mekân olarak evinin veya mahalle isminin verildiği görülür.

İstinsah kaydının nüshaya dair unsurlardan beşincisi zamandır. İstinsah kaydının yılın herhangi bir ayı, günü, gecesı gibi tüm zaman dilimlerinden birinde yazılabilir. Bayram arifesi gibi özel günler istinsah zamanları da olabilir. İstinsah zamanı aynı istinsah mekânında belirtildiği üzere istinsah kaydının bittiği zamanı göstermektedir. İstinsah kaydında takvime bağlı olarak belirtilen mutlak zaman için beş temel öge bulunmaktadır. İdeal olan istinsah kaydında istinsah yılı, istinsah ayı, istinsah gününün adı ve istinsah gününün vaktinden oluşan bu temel öğelerin bulunması gereklidir. İstinsah kayıtlarında zamanı gösteren kelimeler tarih, zaman ve fî edatıdır. Müstensihler tarih kelimesiyle yılı, zaman kelimesi ile izafî zamanı, fî harfi cerri ile mutlak olarak bulunma anlamını ifade etmektedirler. Yazar mutlak zamanı yılın-ayın-haftanın dilimleri ve günün dilimleri olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.

İstinsah kaydının nüshaya dair unsurlardan altıncısı duadır. Yazar, dua ögesinin istinsah kaydının en renkli ve en zengin içeriğini oluşturduğunu ifade etmektedir. Müstensihlerin bu bölümde dua ettiği kesimleri zikretmektedir. Bu kesimler anne-baba, akraba, müellif, nüsha sahipleri, müstakbel okuyucular, din büyükleri, hocalar, şehirlerden oluşmaktadır. Müstensihler kendilerine de dua etmektedirler. Yazar, müstensihlerin dua ettiği kesimleri müstensihle kan bağı olanlar, müstensih ile din bağı olanlar ve müstensihle nüsha üzerinden bağı olanlar olmak üzere gruplandırmaktadır.

Eserin son bölümü “Tarih Yazımının Sessiz Şahitleri: Molla Lütfi’nin Müstensihleri” ismini taşımaktadır. İstinsah kayıtlarının yukarıda belirtilen unsurları taşıyarak belli bir standardı olduğu söylenebilir. Buna rağmen tamamen bu standarda uyan istinsah kayıtlarının objektif olduğu söylenemez. Yazar, bu kayıtların subjektif ve ideolojik yönünün bulunabileceğini Molla Lütfi’nin eserlerinin müstensihlerinden ve onların istinsah kayıtlarını inceleyerek değerlendirmektedir. Dolayısıyla istinsah kayıtlarının tarih yazımında yardımcı kaynak olabileceğini göstermektedir.

Bu bölümde yazar Molla Lütfi’nin idam edilme sürecine kısaca değindikten sonra Molla Lütfi’nin hikayesini anlamak için kullanılması gerekli iki kaynağa değinmektedir. Bu iki kaynak Molla Lütfi’nin kendi eserleridir. Bu eserlerde dolaylı yollardan verdiği bilgiler mevcuttur. Diğer ise araştırma konusu ile ilgili olan Molla Lütfi’nin eserlerinin müstensihlerinin istinsah kayıtlarıdır. Yazar gözden ırak mecra (gölgede kalmışların) olarak değerlendirdiği Molla Lütfi’nin eserlerinin müstensihleri ve müstensihlerin istinsah kayıtları üzerinden konuyu değerlendirmektedir. Yazar istinsah kayıtlarının yukarıda değinilen unsurlar içerisinde kullandığı veya kullanılmayıp bıraktığı kelimelerin içerisinde dolaylı olarak ifade ettiği anlamlar olduğunu anlatmaktadır. Bu sebeple Molla Lütfi’nin eserlerinin müstensihlerini ve istinsah kayıtlarını yöntem başlığında belirttiği aşamaları takip ederek istinsah kayıtlarının içerisindeki muhtemel anlamları incelemektedir. Yazar günümüzdeki matbaanın görevini üstlenen istinsah kayıtlarının esasında içermesi beklenen hususları belirtir. Fakat müstensih kullandığı ifadeler ile ve bu ifadelerin söyleniş biçimleri ile başka anlamları içerisinde barındırabilmektedir. Yazar, Molla Lütfi’nin eserlerindeki bu örtülü dili araştırmaktadır.

Ayrıca son başlıkta kendi içerisinde üç kısma ayrılmaktadır. Bunun ilk kısmı “Sansüre sığınak: Temmeti’l-evrâk” ismini taşımaktadır. Bu kısımda, araştırılan dönemde Molla Lütfi’nin eserlerini istinsah eden müstensihleri ikiye ayırmaktadır. Molla Lütfi’nin eserinin ismini zikredenler ve Molla Lütfi’nin eserinin ismini zikretmeyenler. Ayrıca Molla Lütfi’nin ismini zikredenleri ikiye ayırmıştır. Molla Lütfi’den olumlu bahsedenler ve sadece ismini zikredenler. Yazar, istinsah kaydı bulunan nüshaların içerisinde Molla Lütfi’nin veya eserinin zikredilmemesi ile niyetlerini anlamaya çalışmaktadır. Sami Arslan öncelikle Molla Lütfi’nin eserlerinin üç müstensihine örnek vererek istinsah kayıtlarını incelemektedir. Bu müstensihlerin iki tanesinin başka yazara ait istinsah kaydının örneği yoktur. Fakat içlerinden birine ait iki farklı müelliften istinsah edilen nüshanın istinsah kayıtları arasında fark olup olmadığını kıyaslamaktadır. Bu karşılaştırma sonucunda müstensihin Molla

Lütfi'nin ismini ve eserinin ismini istinsah kaydında zikretmediğini fark eder. Molla Lütfi'nin adı dua kısmında da zikredilmemiştir. Fakat aynı müstensih diğer eserin müellifinin ve eserinin ismini istinsah kaydında belirterek dua kısmında müellife dua da etmiştir. Aynı müstensih nüshanın zahriyesinde bir notta müellifin ismine ve eserinin ismine yer vermektedir. Bu kıyaslama neticesinde aynı müstensihe ait iki farklı istinsah kaydından hareketle Molla Lütfi'nin isim ve eser isminin örtülü niyetle gizli tutulduğu veya kasıtlı yazılmadığı görülmektedir. Yazar Molla Lütfi'nin eserlerinin nüshalarına ve istinsah kayıtlarına isminin ve eserlerinin bahsedilmediği örneklerle yer vererek izah etmektedir. Bu bölümün sonunda Molla Lütfi'nin eser isimlerinin ve yazar isminin sansürlenmesine rağmen müstensihler tarafından istinsah edilmeye devam edildiği ifade edilmektedir.

İkinci başlık olan “Oto Sansüre Pencere: Temmet en-Nüşatu’ş-Şerîfe” isimli kısmında zındıklıkla itham edilerek öldürülen Molla Lütfi'den olumlu bahseden müstensihlerin pek çoğu kendi ismini yazmamış veya deşifre etmek istememiştir. Yazar bu bölümde bu tür müstensihlere ve kullandıkları hürmet ifadelerine örnek vermektedir.

Son başlık olan “Vicdanın Sesi: Okuyucu Notları” adlı kısımda yazar, okuyucuların metnin müellifi Molla Lütfi'nin hakkındaki tartışmalara müdahil olduğu durumları ele alır. Malumdur ki matbaa öncesi dönemde eseri meydana getiren üç aktörden biri okuyuculardır. Yazar, okuyucuların istinsah edilen nüsha üzerine düşmüş oldukları notlara değinmektedir. Molla Lütfi'ye ait olan eserlerin müstensihlerinin nüshalarına yazılan okuyucu notları müstensihlerin ismini dahi vermediği müellif hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Okuyucu notları arasında eş-şehîd, li Mevlânâ rahimehullah, li Mevlânâ Lutfî rahimehullahu rahmeten vâsi'aten” “allâme, fâdil el-Lütfi'ye aittir. Allah ona engin rahmetiyle muamelede bulunsun.” gibi Molla Lütfi'yi rahmetle anan notlara rastlanmaktadır. Okuyucu müstensihinin eserinin ve yazarını ismini bilinçli yani politik nedenlerle kullanmadığının farkındadır ve okuyucu kendi yazdığı notlarla ve içeriğinde bulunan dua cümleleri ile Molla Lütfi hakkındaki düşüncelerini ifade etmektedir. Bu ifadelerde Molla Lütfi hakkındaki iddialara inanmadığını okuyucu kullandıkları güzel sıfatlarla, dua cümleleri ile belirtmektedirler. Adeta okuyucuların bu ifadeleri ile müstensihlere misilleme yaptıkları söylenebilir. Çünkü müstensihler Molla Lütfi'ye ait eserleri istinsah ettiklerini belirtmiyorlar, hayır dua cümlelerine yer vermiyorlardı. Sami Arslan müellif, müstensih okuyucu arasında oluşan örtülü gerilimi açıklamaktadır. Yazar, ismini vermeyen müstensihlerin Molla Lütfi'ye dair lütufkâr ifadelerine yer

vermektedir. Ayrıca olumlu ifade yazmadan susarak muhalefet eden müstensihlerin varlığını belirtmektedir. Bazı müstensihlerin Molla Lütüfî hakkındaki olumsuz ifadelerin yer aldığı risalenin birinci bölümünü yazmamasını örtülü muhalefete örnek olarak zikreder. Bu durumu fark eden okuyucu notuna da değinilir. Müstensihlerin Molla Lütüfî dışında politik nedenlerle eser ismini ve yazarını yazmadığı, nüshasını çoğaltmadığı başka örnekler de vardır.

Eser sonuç, birincil ve ikincil kaynakların isimlerinin belirtildiği kaynakça ile sonlanmaktadır.

Tanıtımı yapılan bu eserin, kitap, nüsha, istinsah kaydı, müellif, müstensih vb. terimler ve ilgili konular hakkında öğretici bir kaynak olduğu söylenebilir. Konu bir metot içerisinde ele alınarak baştan sona akıcı bir şekilde açıklanmaktadır. Eserde müstensihlere ait istinsah kayıtlarının tarih yazıcılığında kullanılması gerekli temel kaynaklardan olduğu görülmektedir. Yazar genelde eseri ve nüshayı okurken özelde istinsah kayıtlarına bakarken satır aralarında dikkat edilmesi gerekli yerlere değinmektedir. İstinsah kayıtlarının doğru bir metotla ve yazarın işaret ettiği şekilde okunabilmesi ve karşılaştırmalı değerlendirilmesi durumunda bu kaynaklardan araştırılan dönemler hakkında kıymetli veriler elde edilebileceği fark edilmektedir. Şer‘iyye sicillerinin tarih yazıcılığına ve tarih anlayışına normal insanların hayatını taşıyabilmesi gibi istinsah kayıtları da dönemin daha üst tabakası olarak değerlendirilebilecek ilim halkası ve ilimle meşgul olan müstensihleri, müellifleri okuyucuları ve aileleri gibi eserde belirtilen farklı kesimlerle alakalı bilgiler taşıyabilir. Ayrıca yazarın da örnek metotlarla gösterdiği gibi müstensihlerin, müelliflerin veya okuyucuların yazmış olduğu notlarla veya yazmayıp bıraktığı ifadelerle pek çok mesele ortaya çıkabilmektedir. İhsan Fazlıoğlu'nun esere takdimde ifade ettiği gibi nüshalardaki izleri takip ederek bilgiye ulaşılabileceğini ve bu bilgilerle doğru tarih inşa edilebileceğini gösteren okunması ve istifade edilesi bir eserdir. İstinsah kayıtlarından yola çıkarak müstensihleri, istinsah ettikleri nüshaları, bu nüshaların asılları olan eser ve müellifi hakkında izleri takip ederek bilgiye nasıl ulaşabileceğimiz konusunda rehberlik eden oldukça faydalı bir araştırmadır.